

سیر تطور کاربرد شناسه‌های حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الیه در منابع حدیثی اهل سنت تا قرن پنجم هجری

محمد کاظم رحمان ستایش^۱
موسی جوانشیر^۲

چکیده

نام، لقب و کنیه حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الیه از «شناسه‌های مهدوی است که از همان آغاز مورد توجه محدثان بوده است. این یادکرد، فراز و نشیب محسوسی را نشان می‌دهد. کیفیت این سیر تطور، سؤال پیش روی این تحقیق است. این مقاله که با روش توصیفی - تحلیلی سامان یافته است؛ ضمن تحلیل محتوایی این دسته از روایات در کتاب‌های حدیثی قرن سوم تا پنجم هجری؛ سیر تطور این عنوان را بیان کرده است تا به منظور فهم بهتر روایات مهدوی زمینه مناسب فراهم شود. در این تحقیق، مشخص شد که هر چند از نظر کمیت، احادیث کتاب‌های قرن سوم هجری جایگاه نخست را داراست؛ بیان نام و القاب حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الیه در کتاب‌های حدیثی قرن پنجم، نسبت به دو قرن دیگر از درصد فراوانی بالاتری برخوردار بوده است. این مهم حاکی از آن است که مؤلفان کتاب‌های حدیثی قرن پنجم هجری، به منظور شناخت و معرفی آن حضرت اهتمام بیش‌تری از خود نشان داده‌اند.

واژگان کلیدی: مهدویت، منابع حدیثی اهل سنت، قرن پنجم هجری، شناسه‌های

مهدی عجل الله تعالی فرجه الیه.

۱. استادیار علوم قرآن دانشگاه قم

۲. دانش آموخته سطح ۴ حوزه علمیه قم، «نویسنده مسئول»

kr.setayesh@gmail.com
m.javanshir88@yahoo.com

مطالعه و پژوهش در حوزه حدیث از دیرباز در بین علما و دانشمندان اسلامی مورد توجه بوده و آنان در این زمینه آثار ارزشمندی، اعم از جوامع حدیثی، شرح و تفسیر احادیث و نگارش‌هایی در خصوص رجال و درایه ارائه کرده‌اند. با نگاهی به مجموعه این آثار، خصوصاً کتاب‌های حدیثی اهل سنت می‌توان دریافت که برخی از احادیثی که در کتاب‌های قرون اولیه هجری مکتوب نشده‌اند، در آثار قرون بعدی از آن‌ها یاد شده است.

با توجه به سیر تطور مهدویت در پنج قرن اولیه و بازتاب سیاسی - اجتماعی آن در متن جامعه آن دوره؛ احادیث مهدویت نیز به تطور و فراز و نشیب محسوسی دچار شده که درباره این فراز و فرودها اثری به ثبت نرسیده است. با مرور روایات مهدوی مکتوب در کتاب‌های حدیثی اهل سنت، معلوم شد که این تطور در موضوعات مختلف مهدویت بروز و ظهور داشته است. شناسه‌های حضرت مهدی علیه السلام که مراد همان نام و القاب آن حضرت است؛ به عنوان ابتدایی‌ترین مسئله در خصوص مهدویت، در منابع حدیثی اهل سنت بیش‌ترین بازتاب را داشته است که عموماً کتاب‌های حدیثی موجود (قرن سوم هجری به بعد) بدان اشاره کرده‌اند. گونه‌های مختلف معرفی و بیان نام و القاب آن حضرت در این متون و نیز سیر تطور و فراز و نشیب‌های به وجود آمده برای این شناسه‌ها طی سه قرن متوالی سوم تا پنجم هجری؛ همچنین سوء استفاده و سوء برداشت‌های موجود در بین اهل سنت در این حوزه؛ پژوهشی در منابع حدیثی، همراه با تحلیل محتوایی روایات مهدوی را ضروری می‌ساخت. مقاله حاضر با بررسی دقیق این گروه از روایات مهدوی در تک تک کتاب‌های حدیثی اهل سنت، ابتدا با بیان میزان فراوانی این شناسه‌ها و ارائه آن‌ها در قالب جدول و نمودار؛ به تحلیل محتوایی این روایات پرداخته و «سیر تطور شناسه‌های حضرت مهدی علیه السلام در منابع حدیثی اهل سنت طی پنج قرن اول هجری» نشان داده است. از آن‌جا که منابع مکتوب موجود و معتبر اهل سنت، غالباً از قرن سوم تا پنجم هجری نگاشته شده‌اند، این مقاله بر منابع این بازه زمانی تکیه کرده است.

۱. منابع حدیثی قرن سوم هجری

بررسی احادیث مرتبط با حضرت مهدی علیه السلام در میان کتاب‌های حدیثی اهل سنت در قرن سوم هجری، معلوم می‌کند که مجموعاً ۹ عنوان کتاب حدیثی با ۱۱۵ هزار و ۴۸۰ روایت در این قرن تألیف شده و در دسترس می‌باشد که این روایت، در این پژوهش مورد بررسی و تحلیل محتوایی قرار می‌گیرد. در ذیل فهرست این کتاب‌ها همراه با توضیحی مختصر آمده است:

۱-۱. «المصنف» صنعانی: «المصنف»، اثر ابوبکر، عبدالرزاق بن همام صنعانی، عالم اهل یمن است (ذهبی، ۱۴۱۳، ج ۹: ۵۶۳-۵۶۴). احمد بن حنبل از شاگردان و راویان احادیثش شمرده شده است (ابن خلکان، ۱۹۷۲م، ج ۳: ۲۱۷). «صنعانی» را ثقه، اما متهم به تشیع معرفی کرده‌اند (ذهبی، ۱۴۱۳، ج ۹: ۵۶۶). صنعانی در نیمه ماه شوال سال ۲۱۱ هجری، در ۸۵ سالگی در یمن درگذشت (صنعانی، ۱۴۲۳، ج ۱: ۷؛ ذهبی، ۱۴۱۳، ج ۹: ۵۸۰ و ابن سعد، ۱۹۶۸م، ج ۵: ۵۴۸). «المصنف» صنعانی، به روش موضوعی به نگارش در آمده است. لذا شامل همه ابواب، اعم از فقه و تفسیر و تاریخ می‌باشد که یک باب را هم به «مهدی» نام‌گذاری کرده و ضمن آن، در یازده حدیث، به شماره‌های ۲۰ هزار و ۷۶۹ تا ۲۰ هزار و ۷۷۶ و شماره‌های ۲۰ هزار و ۸۳۸، ۲۰ هزار و ۸۳۹ و ۲۰ هزار و ۸۴۱، به موضوع مهدویت می‌پردازد.

۲-۱. «الفتن»: کتاب «الفتن» اثر حافظ، ابوعبدالله نعیم بن حماد (م ۲۲۹ ق) است. این کتاب از مهم‌ترین کتاب‌های اهل سنت و اولین تک‌نگاری در موضوع مرتبط با مهدویت می‌باشد. کتاب ۷۷ باب دارد و دو هزار حدیث در آن نقل شده است که ۲۴۵ روایت از آن‌ها درباره حضرت مهدی علیه السلام سخن می‌گوید.

۳-۱. «المصنف فی الاحادیث و الآثار» ابن ابی شیبہ (م ۲۳۵ ق): این کتاب اثر مشهور ابوبکر، عبدالله بن محمد ابن ابی شیبہ، محدث، حافظ، فقیه، مفسر و مورخ (مجید معارفی، ۱۳۷۵-۱۳۹۳، ج ۶: ۳۳۸۶) است. کتاب شامل ۲۳ کتاب است که بیش‌تر مسائل فقهی را در بر می‌گیرد. سی و هفتمین کتاب، «الفتن» نام دارد که ضمن آن ۲۳ حدیث، مربوط به حضرت مهدی علیه السلام گردآمده است.

- ۴-۱. «المسند» ابن ابی شیبیه: این کتاب اثر دیگری از ابن ابی شیبیه است که دارای ۹۹۸ حدیث می‌باشد. در این کتاب تنها یک روایت در خصوص حضرت مهدی علیه السلام وجود دارد.
- ۵-۱. «المسند» احمد بن حنبل: احمد بن حنبل (۱۶۴ - ۲۴۱ ق) در بغداد متولد شد. (خطیب بغدادی، ۱۴۱۷، ج ۵: ۱۸۱). مشهورترین کتاب وی، با ۳۰ هزار حدیث که اغلب آن‌ها بر مبنای عامه صحیح بوده، «المسند» نام دارد (یوسف الیان سرکیس، ۱۴۱۰، ج ۱: ۹). به دلیل وثاقت کتاب، آن را در ردیف «سنن» قرار می‌دهند (صبحی صالح، ۱۳۶۳، ج ۱: ۲۹۷). از این تعداد حدیث، ۳۶ مورد، در خصوص شخصیت حضرت مهدی علیه السلام می‌باشد.
- ۶-۱. «سنن» ابی داود (۲۰۲ - ۲۷۵ ق): این کتاب اثر سلیمان بن اشعث سجستانی و از صحاح سته می‌باشد که «مورد قبول همه مردم واقع گشته و به رغم اختلاف‌های موجود بین فرقه‌های علما، داور و حکم قلمداد می‌شود (خطابی بستی، ۱۳۵۲، ج ۱: ۶). در این کتاب ۴۸۰۰ حدیث گرد آمده که ۸ روایت از آن در عنوانی به نام «کتاب المهدی»، در خصوص مهدویت است.
- ۷-۱. «سنن» ابن ماجه (۲۰۹ - ۲۷۵ ق): این کتاب از آثار ابو عبدالله، محمد بن یزید قزوینی و از صحاح سته بوده و دارای ۴ هزار و ۳۴۱ حدیث است. مؤلف، ۹ روایت در خصوص حضرت مهدی علیه السلام در دو باب «الصبر علی البلاء» و «خروج المهدی» آورده است.
- ۸-۱. «الصحیح» ترمذی (م ۲۷۹ ق): این کتاب از جمله کتاب‌های ششگانه اهل سنت و اثر ابو عیسی، محمد بن عیسی ترمذی متولد حدود ۲۱۰ هجری است (ذهبی، ۱۴۱۳، ج ۱۳: ۲۷۱). در این کتاب ۳۹۵۶ حدیث به صورت موضوعی جمع آوری شده و در باب ۵۲ کتاب، با عنوان «ما جاء فی المهدی» سه روایت صحیح السنن از پیامبر صلی الله علیه و آله درباره شخصیت حضرت مهدی علیه السلام مشاهده می‌شود.
- ۹-۱. «مسند» بزّار (م ۲۹۲ ق): بزّار، ابوبکر احمد بن عمرو بن عبدالخالق عتّکی، محدث بصری و از قدیم‌ترین مسند نویسندگان و استاد بزرگ وی بخاری است و از شاگردانش ابوالقاسم طبرانی را می‌توان نام برد. سبب شهرت وی نگارش مسند اوست که روایات را با سند کامل نقل می‌کند و سپس به بررسی سند آن‌ها مبادرت می‌ورزد (حاج منوچهری، ۱۳۸۷،

ج ۱۲: ۴۸۳۵). این اثر دارای ۱۰ هزار و ۴۰۹ حدیث است که ۱۰ روایت آن در خصوص شخص حضرت مهدی (عج) می باشد.

بنابراین، در مجموع ۹ کتاب حدیثی این قرن، ۳۴۶ حدیث، از ۴۶ ناقل حدیث، درباره حضرت مهدی (عج) سخن گفته اند که ۲۴۴ حدیث، معادل ۷۰٪ کل احادیث مهدوی این کتابها (۳۴۶ حدیث)، به نام و القاب آن حضرت اشاره کرده اند (صنعانی، ۱۴۲۳، ج ۱: ۱۶۸، ج ۲: ۷۷۳؛ ابن حماد، ۱۴۲۴: ۲۱۹، ج ۹: ۹۰۱؛ ابن ابی شیبیه، ۱۴۲۸-۱۴۲۹، ج ۸: ۶۲۹، ج ۱۸۹؛ احمد بن حنبل، ۱۴۱۴، ج ۲: ۱۲۳، ج ۴: ۴۰۹۸؛ ابی داود، ۱۴۱۸، ج ۴: ۳۰۷، ج ۸۲۸۵؛ ابن ماجه، ۱۴۲۴: ۴۳۵، ج ۴۰۸۵ و ترمذی، ۱۴۲۰: ۶۱۱، ج ۲۲۳۲). این امر اهمیت و ضرورت شناخت و معرفی آن حضرت را می رساند. بازتاب مهدویت در بین صحابه نیز مؤید این نکته است؛ چنان که ابن ماجه از سعید بن مسیب نقل می کند که نزد ام سلمه درباره مهدی مذاکره می کردیم (ابن ماجه، ۱۴۲۴، ج ۴: ۴۰۸۶). این گفت و گو از آن رو که اهمیت بحث از مهدی در اسلام را از زمان های دور می رساند؛ بسیار مهم می نماید. داده ها (جدول شماره ۱) نشان می دهد کتاب های حدیثی این قرن، ۲۱۸ بار در قالب ۲۰۹ حدیث، معادل ۶۰٪ احادیث انتخابی کتاب های این قرن (۳۴۶ حدیث)، به لقب «مهدی» تصریح کرده اند (صنعانی، ۱۴۲۳، ج ۱: ۱۶۸، ج ۲: ۷۷۳؛ ابن حماد، ۱۴۲۴: ۲۶۰، ج ۹: ۹۶۱ و ابن ابی شیبیه، ۱۴۲۸، ج ۸: ۶۷۹، ج ۱۹۵) و ۲۷ روایت، حدود ۸٪ به همنام بودن مهدی با پیامبر اسلام (ﷺ) (یوایطی اسمه اسمی ۱۷ روایت، اسمه کاسمی، ۶ روایت، اسمه اسم نیکم، ۳ روایت و «محمد» یک روایت) (احمد بن حنبل، ۱۴۱۴، ج ۲: ۱۰، ج ۳: ۳۵۷۳؛ ابی داود، ۱۴۱۸، ج ۴: ۳۰۶، ج ۸۲۸۲ و ترمذی، ۱۴۲۰: ۶۱۱، ج ۲۲۳۰) و حدود ۹ حدیث، معادل ۳٪ دیگر به سایر القاب آن حضرت (همچون سفاح و هاشمی) اشاره کرده اند.

الفتن ابن حماد، با ۱۹۱ حدیث و المسند ابن ابی شیبیه با یک حدیث، به ترتیب بیشترین و کمترین تعداد حدیث را از بین کتاب های قرن سوم به نام و لقب آن حضرت اختصاص داده اند. عنوان مهدی را همه کتاب های این قرن متذکر شده اند؛ ولی عنوان «سفاح» فقط ۴ بار: ۳ بار در کتاب الفتن ابن حماد (ابن حماد، ۱۴۲۴: ۲۸۵، ج ۱۰: ۶۴۴؛ ۲۸۸، ج ۱۰: ۷۸؛ ۳۱۱،

ح ۱۲۰۳) و یک بار در المسند احمد بن حنبل (احمد بن حنبل، ۱۴۱۴ ج ۴: ۱۴۷، ح ۱۱۷۵۷) آمده است. نیز همنام بودن با پیامبر ﷺ را هفت کتاب حدیثی: الفتن، المصنف فی الآثار، المسند ابن ابی شیبیه، المسند احمد، سنن ابی داود، صحیح ترمذی و المسند بزّار بیان کرده‌اند. کتاب‌های المصنف صنعانی و السنن ابن ماجه، آن حضرت را فقط با عنوان «مهدی» یاد کرده‌اند (صنعانی، ۱۴۲۳، ج ۱۱: ۱۶۸، ح ۲۰۷۷۳ و ابن ماجه، ۱۴۲۴: ۴۳۵، ح ۴۰۸۵) و سایر القاب و نام‌های ایشان را نیاورده‌اند.

ابن حماد درباره عنوان «سفاح» می‌نویسد که پیامبر اسلام ﷺ فرموده است: مهدی به دلیل بخشش مال «سفاح» نامیده می‌شود (ابن حماد، ۱۴۲۴: ۲۸۵، ح ۱۰۶۴ و ۲۸۸، ح ۱۰۷۸ و ۳۱۱، ح ۱۲۰۳). حدثنا ابو معاویه عن الاعمش عن عطیه عن ابی سعید الخدری عن النبی ﷺ قال: «یخرج رجل من اهل بیتی... یكون عطاؤه حثیا یقال له السفاح» روایت مذکور سه بار در کتاب الفتن ابن حماد، با سلسله سند رجالی یکسان آمده؛ ولی در صفحه ۳۱۱، حدیث ۱۲۰۳؛ جمله «یقال له السفاح» در وسط حدیث آمده است و در صفحه ۲۸۵، حدیث ۱۰۶۴ و صفحه ۲۸۸، حدیث ۱۰۷۸؛ در انتهای حدیث گنجانده شده است!

احمد بن حنبل شبیه همین روایت را همراه با عنوان «سفاح» در وسط حدیث نقل کرده است (احمد بن حنبل، ۱۴۱۴، ج ۴: ۱۴۷، ح ۱۱۷۵۷). مهم آن که ابن ابی شیبیه همین روایت را از همین طریق رجالی در کتابش (المصنف) آورده است، حدثنا ابو معاویه عن الاعمش عن عطیه عن ابی سعید خدری عن النبی ﷺ قال: «یخرج رجل من اهل بیتی... یكون عطاؤه حثیا»؛ (ابن ابی شیبیه، ۱۴۲۸، ج ۸: ۶۷۸؛ ح ۱۸۵)؛ ولی این نکته را که به او سفاح می‌گویند، در آن نمی‌بینیم.

برخی از عناوین فقط در کتاب الفتن ابن حماد بازتاب داشته است. عنوان «هاشمی» ۲ بار، ضمن یک حدیث از ابن عباس (ابن حماد، ۱۴۲۴: ۲۷۴، ح ۱۰۲۰) آمده و یک مورد نیز از حضرت علی علیه السلام چنین نقل می‌کند: «اسمه اسم ابی» (همان: ۲۸۸، ح ۱۰۸۱). در یک مورد نیز در کتاب مسند بزّار به صورت تردید نقل شده است که پیامبر اسلام ﷺ فرمودند: «... بعث الله رجلا منی اسمه اسمی او اسمه اسم ابی» (بزّار، ۲۰۰۹، ج ۸: ۲۵۸، ح ۳۳۲۳). این که مهدی

همنام پدر حضرت علی (ع)، یا همنام پدر پیامبر (ص) باشد با همه موارد مشابه، متفاوت است.

ابن حماد همچین می نویسد:

منصور، مهدی است که بیست سال به جنگ روم مشغول است و اهل آسمان و زمین و پرندگان آسمان بر او درود می فرستند (ابن حماد، ۱۴۲۴: ۳۴۴، ح ۱۲۹۲). ولی مشخص نیست که مراد از منصور کیست.

در خصوص وجه تسمیه مهدی در کل کتاب های این قرن فقط سه روایت آمده است. المصنف صنعانی چنین نقل کرده است:

او مهدی نامگذاری شده؛ چون به امری که مخفی است، هدایت نمی کند؛ اخبیرنا عبد الرزاق عن معمر عن مطر قال كعب: إنما سمي المهدي لأنه لا يهدي لأمر قد خفي، قال: ويستخرج التوراة والإنجيل من أرض يقال لها: أنطاكية؛ و تورات و انجیل را از زمینی که انطاکیه نام دارد، بیرون می آرود (صنعانی، ۱۴۲۳، ج ۱۱، ۱۶۸، ح ۲۰۷۷۲).^۱

این در حالی است که در فتن ابن حماد که با صنعانی معاصر است، علت نامگذاری ایشان به مهدی را با همین سند، این گونه بیان می کند:

به او مهدی می گویند چون به امور مخفی هدایت می کند؛ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ مَطَرِ الْوَرَّاقِ، عَمَّنْ حَدَّثَهُ عَنْ كَعْبٍ، قَالَ: «إِنَّمَا سُمِّيَ الْمَهْدِيُّ لِأَنَّهُ يَهْدِي لِأَمْرٍ خَفِيٍّ، وَيَسْتَخْرِجُ التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ مِنْ أَرْضٍ يُقَالُ لَهَا أَنْطَاكِيَّةُ» (ابن حماد، ۱۴۲۴: ۲۷۸، ح ۱۰۳۱).

بر این اساس، نقل عبدالرزاق با نقل ابن حماد متفاوت است؛ اما به قرینه حدیث ذیل احتمالاً در نقل المصنف کلمه «لا» اضافه شده است:

حَدَّثَنَا ضَمْرَةُ، عَنْ ابْنِ شَوْذَبٍ، عَنْ مَطَرٍ، عَنْ كَعْبٍ، قَالَ: «إِنَّمَا سُمِّيَ الْمَهْدِيُّ لِأَنَّهُ يَهْدِي إِلَى أَسْفَارِ مِنَ أَسْفَارِ التَّوْرَةِ، يَسْتَخْرِجُهَا مِنْ جِبَالِ الشَّامِ، يَدْعُو إِلَيْهَا الْيَهُودَ، فَيُسَلِّمُ عَلَى تِلْكَ الْكُتُبِ جَمَاعَةً كَثِيرَةً، ثُمَّ ذَكَرَ نَحْوًا مِنْ ثَلَاثِينَ أَلْفًا؛ «همانا او مهدی نامیده شده است؛ زیرا او به اسفار تورات راهنمایی می کند؛ پس آن ها را از

۱. «... و تورات و انجیل را از زمینی که انطاکیه خوانده می شود بیرون می کشد».

کوه‌های شام بیرون می‌کشد و یهود را به آن دعوت می‌کند؛ در نتیجه جماعت زیادی مسلمان می‌شوند (همان: ۲۸۰، ح ۱۰۴۳).
و حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عُثْمَانَ، حَدَّثَنَا أَبُو مُحَمَّدٍ الْبَيْهَقِيُّ، حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ زُهَيْرٍ، حَدَّثَنَا هَارُونُ بْنُ مَعْرُوفٍ، حَدَّثَنَا ضَمْرَةُ، قَالَ: قَالَ ابْنُ شَوْذَبٍ: «إِنَّمَا سُمِّيَ الْمَهْدِيُّ لِأَنَّهُ يُهْدَى إِلَى جَبَلٍ مِنْ جِبَالِ الشَّامِ يَسْتَخْرَجُ مِنْهُ أَسْفَارًا مِنْ أَسْفَارِ التَّوْرَةِ فَيَحَاجُّ بِهَا الْيَهُودَ فَيَسْلِمُ عَلَيَّ يَدِيهِ جَمَاعَةً مِنَ الْيَهُودِ؛ هَمَانَا أَوْ مَهْدِي نَامِيْدَةٌ شَدَّةً اسْت؛ زِيْرَا بَه كَوْهِيْ از كَوْهِيْ شَام رَاهْنَمَائِيْ مِيْ شُوْد. پَس اسْفَار تَوْرَات رَا از آن بِيْرُون مِيْ كَشْد و بَا يَهُود بَه اِيْن وَسِيْلَه اَحْتِجَاج مِيْ كُنْد؛ دَر نَتِيْجَه جْمَاعَتِيْ از يَهُود مَسْلَمَان مِيْ شُوْنْد (الدَّانِي، ۱۴۱۸: ۱۵۹، ح ۵۸۷).^۱

نمودار ۱: نام و لقب حضرت مهدی عجله الله تعالي فرجه در کتاب‌های حدیثی قرن سوم هجری

نام کتاب	المصنف	الفتن	المصنف	المسند	المسند	السنن	السنن	صحیح	المسند	جمع	تعداد فراوانی
	صنعانی	ابن حماد	فی الآثار	ابن ابی شیبہ	احمد بن حنبل	ابی داود	ابن ماجه	ترمذی	بزار	کل	احادیث
	(م ۲۱۱ ق)	(م ۲۳۵ م ۲۳۹م)	(م ۲۳۵)	شبهه (م ۳۴۱م)	م ۲۷۵م	م ۲۷۵م	م ۲۷۵م	م ۲۷۹م	م ۳۹۲م		نسبت به احادیث ۲ قرن
مهدی	۴	۱۸۴	۱۰	-	۹	۲	۷	۱	۱	۲۱۸	۲۰۹٪
همنام پیامبر	-	۹	۱	۱	۵	۲	-	۱	۸	۲۷	۲۷٪
سایر القاب	-	۷	-	-	۱	-	-	-	۱	۹	۸٪
جمع کل	۴	۲۰۰	۱۱	۱	۱۵	۴	۷	۲	۱۰	۲۵۴	۲۴۴٪

نکته مهم آن که از مجموع ۴ حدیث نقل شده در مورد سایر القاب مهدی، ۳ مورد را کتاب الفتن نقل کرده است. این القاب عبارتند از: هاشمی، همنامی با پدر حضرت علی عجله الله تعالي فرجه، اسم نبی. این موضوع تأثیر زیاد الفتن ابن حماد را که تک نگاری است، بر فراوانی عنوان سایر

۱. البته همین روایت در کتاب «معجم احادیث الامام المهدی عجله الله تعالي فرجه»، ۱۴۲۸، ج ۲: ۱۳۵، بدون کلمه «لا» آمده است که در این صورت اختلاف به دلیل تفاوت نسخ خواهد بود.
۲. درصدها از تقسیم تعداد احادیث ذکر شده در جدول، بر تعداد کل احادیث مهدوی گزینش شده قرن سوم (۳۴۶ حدیث) به دست آمده است.

القاب حضرت مهدی علیه السلام نشان می‌دهد؛ چرا که کتاب‌های دیگر در زمینه معرفی آن حضرت، همداستان و هم‌نوا می‌باشند و بیش‌تر به «همنامی آن حضرت با پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و سلم» اشاره کرده‌اند. این مطلب، هنگام نتیجه‌گیری در بحث و مقایسه کتاب‌های تک‌نگاری با جوامع حدیثی نمود بیش‌تری دارد. لذا در آن قسمت، در این خصوص توضیح بیش‌تری خواهیم داد.

۲. منابع حدیثی قرن چهارم هجری

حاصل تلاش علمای حدیث در این قرن، تألیف ۹ کتاب حدیثی است که در دسترس بوده و در این نوشتار مورد بررسی قرار گرفته و در ذیل، معرفی اجمالی آن‌ها آمده است:

۱-۲. «مسند» ابویعلی موصلی (۲۱۰-۳۰۷ ق): امام حافظ، ابو یعلی احمد بن علی بن مثنی موصلی، مؤلف «مسند» است که این کتاب از آثار کهن حدیثی است. کتاب دارای ۷ هزار و ۵۵۵ حدیث در موضوعات مختلف و بر اساس روایان، ترتیب یافته است. بنابراین، احادیث مهدوی در لابه‌لای سطور کتاب به صورت پراکنده نگارش شده است. در خصوص شخص حضرت مهدی علیه السلام در این اثر، ۸ روایت مورد بررسی قرار گرفته است.

۲-۲. «المسند» الشاشی (م ۳۳۵ ق): حافظ، هیثم بن کلیب ابو سعید شاشی، متوفای ۳۳۵ هجری صاحب مسند کبیر است و ذهبی او را توثیق کرده است (ذهبی، ۱۴۱۳، ج ۳: ۶۶). این کتاب دارای ۱۵۳۳ حدیث می‌باشد که ۶ روایت آن درباره حضرت مهدی علیه السلام است که در این‌جا مورد بررسی قرار گرفته است.

۳-۲. «الملاحم» ابن منادی (۲۵۶-۳۳۶ ق): حافظ، ابوحسین احمد بن جعفر بن منادی، از محدثان مشهور اهل سنت است. این کتاب به صورت تک‌نگاری و با موضوع پیشگویی درباره آینده و وقایع آخرالزمان تحریر یافته است. مؤلف بسیاری از پیشگویی‌ها را از کتابی به نام «کتاب دانیال»^۱ نقل می‌کند. در این اثر، ۳۱۲ حدیث نقل شده که ۴۳ روایت آن درباره

۱. جهت کسب اطلاع بیش‌تر درباره کتاب دانیال و ارتباط الملاحم ابن منادی با آن (ر.ک: مصطفی، صادقی، «ملاحم ابن منادی و ملحمه دانیال»، مجله مشرق موعود، سال اول- ش ۲، (تابستان، ۱۳۸۶: ۱۳-۲۲).

شخص حضرت مهدی علیه السلام است و در این پژوهش مورد بررسی قرار گرفته است.

۲-۴. «صحیح» ابن حبان (۲۸۰ - ۳۵۴ ق): عالم فاضل محقق، حافظ، علامه محمد بن احمد بن حبان ابو حاتم تمیمی سجستانی؛ از فقهای دین که دارای آثار علمی فراوانی است؛ ولی آثار اندکی از آن‌ها باقی مانده است؛ زیرا «ابو حاتم بن حبان کتاب‌های خود را رایگان در اختیار مردم می‌نهاد؛ همه را وقف کرده، در یک کتابخانه نهاده بود و همین رفتار او با گذشت روزگار و زبونی دولت و چیرگی ستمکاران بر آن کشور؛ نابودی آن کتاب‌ها را در پی داشت». (یاقوت حموی، ۱۹۹۵، ج ۱: ۴۱۸). یکی از آثار وی، کتاب «صحیح» می‌باشد که در منابع به کتاب «التقاسیم و الانواع» (همان)؛ یا «الانواع و التقاسیم» (ذهبی، ۱۴۱۳، ج ۱۶: ۹۴)، خوانده شده است. نسخه خطی این اثر توسط امیر علاءالدین علی بن بلبان فارسی^۱ تنقیح شده و تحت عنوان «الاحسان فی تقریب صحیح ابن حبان»، به چاپ رسیده است (دانشنامه بزرگ اسلامی، ۱۳۷۵ - ۱۳۹۳، ج ۳، ابن حبان: ۱۰۷۷). در این کتاب مجموعاً ۷ هزار و ۴۹۴ حدیث گردآمده است که ۸ روایت آن در خصوص حضرت مهدی علیه السلام می‌باشد.

۲-۵. «المعجم الکبیر» طبرانی (۲۶۰ - ۳۶۰ ق): مؤلف این کتاب، ابوالقاسم سلیمان بن احمد طبرانی اهل طبریه شام، مؤلف کتاب‌های «المعجم الکبیر، الاوسط و الصغیر» است. در این اثر مشهور، ۲۲ هزار و ۲۱ حدیث در مورد شناخت صحابه پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله جمع آوری شده است. از این تعداد، ۲۹ روایت از حضرت مهدی علیه السلام سخن می‌گوید که مورد بررسی و تحلیل قرار می‌گیرد.

۲-۶. «المعجم الاوسط» طبرانی (م ۳۶۰ ق): این کتاب، اثر دیگر طبرانی است که مجموعاً ۹ هزار و ۴۸۹ حدیث را در خود جای داده است. از این تعداد نیز ۱۹ روایت مهدوی گزینش شده و مورد تحلیل و بررسی قرار می‌گیرد.

۱. امیر علاءالدین ابوالحسن علی بن بلبان فارسی حنفی، متولد سال ۶۷۵ هجری است. او عالمی باهوش و با وقار، خوش فهم، با هیبت و اهل مناظره بود. وی در روز سه شنبه نهم شوال سال ۷۳۹ هجری در قاهره درگذشت (ابن حبان، ابوحاتم محمد، الاحسان فی تقریب صحیح ابن حبان، ترتیب ابن بلبان، ۱۴۱۸: ۹ - ۱۰).

۲-۷. «المعجم الصغیر» طبرانی (م ۳۶۰ ق): این معجم اثر دیگری از طبرانی است که دارای ۱۱۹۸ حدیث می‌باشد و تنها ۲ روایت آن درباره حضرت مهدی (عج) است.

۲-۸. «مسند الشامیین» طبرانی (م ۳۶۰ ق): این کتاب نیز از آثار طبرانی و دارای سه هزار و ۶۳۷ حدیث است و ۲ حدیث آن در خصوص حضرت مهدی (عج) است.

۲-۹. «السنن» دارقطنی (م ۳۸۵ ق): أبو الحسن، علی بن عمر بن أحمد بن مهدی بن مسعود بن النعمان بن دینار البغدادی الدارقطنی (م: ۳۸۵ ق) از محدثان بزرگ اهل سنت و نویسنده «السنن» است. این کتاب مجموعاً مشتمل بر ۴ هزار و ۸۳۶ حدیث است که از این تعداد، تنها یک حدیث در خصوص شخص حضرت مهدی (عج) است.

بنابراین، در قرن چهارم هجری، ۹ کتاب حدیثی با مجموع ۵۸ هزار و ۷۵ حدیث از ۱۷ ناقل حدیث در دسترس می‌باشد. از این تعداد، حدود ۱۱۸ حدیث در خصوص حضرت مهدی (عج) است. داده‌ها (جدول شماره ۲) نشان می‌دهد از ۷۶ حدیث (حدود ۶۴٪ از کل احادیث گزینش شده) به نام و القاب آن حضرت پرداخته است. نیز ۴۱ حدیث، (معادل ۳۵٪ احادیث کتاب‌های این قرن) به لقب «مهدی» تصریح کرده‌اند (ابویعلی موصلی، ۱۴۲۲، ج ۱: ۱۵۹، ح ۴۶۵؛ ابن منادی، ۱۴۱۸، سیاق بعض المأثور فی المهدی: ۱۷۹، ح ۷/۱۲۰؛ طبرانی، ۱۴۳۰، ج ۲: قسمت اول، ۴۸، ح ۲۶۷۵ و طبرانی، ۱۴۰۵، ج ۱: ۵۶، ۱۵۷). حدود ۳۸ روایت، (معادل ۳۲٪) مهدی را «همنام پیامبر اسلام (ص)» ذکر می‌کند (ابن منادی، ۱۴۱۸، سیاق بعض المأثور فی المهدی: ۱۷۶، ح ۱/۱۱۴؛ طبرانی، ۱۴۳۰، ج ۴: قسمت دوم، ۴۸، ح ۷۴۹۵ و طبرانی، ۱۴۰۵، ج ۲: ۵۵، ح ۱۲۳۳) و حدود ۵ حدیث، (معادل ۴٪) به سایر القاب آن حضرت اشاره کرده‌اند. کتاب الملاحم ابن منادی با ۲۵ بار ذکر عنوان «مهدی» در رتبه نخست قرار دارد؛ در حالی که صحیح ابن حبان به عنوان مهدی هیچ اشاره‌ای نکرده و فقط ۲ بار به همنامی ایشان با پیامبر اسلام (ص) اشاره کرده است (ابن حبان، ۱۴۱۸: ح ۶۸۲۴ و ۶۸۲۵).

همچنین ملاحم ابن منادی با ۳۳ حدیث، بیش‌ترین تعداد را در خصوص نام و القاب حضرت مهدی (عج) به خود اختصاص داده است. بعد از آن، المعجم الکبیر طبرانی با ۲۲ حدیث، المعجم الاوسط طبرانی با ۸ حدیث، المسند شاشی با ۵ حدیث، صحیح ابن حبان با ۲ روایت

و در نهایت مسند ابویعلی، مسند الشامیین و المعجم الصغیر و السنن دارقطنی، هر کدام با یک روایت، در رتبه‌های بعدی قرار دارند. نکته قابل توجه آن که نخستین بار در کتاب‌های حدیثی این قرن از لقب «حسنی» (ابن منادی، ۱۴۱۸: ۳۵۶، ح ۳۱۰/۱۳) و «حسینی» (ابن منادی، ۱۴۱۸: ۲۰۹-۲۱۰، ح ۱۵۵/۶)؛ برای مهدی یاد شده است. بنابراین، روایات مرتبط با نام و القاب آن حضرت دارای نوسان و فراز و نشیب متفاوتی است. در اولین کتاب این قرن، المسند ابویعلی با فراوانی ۱۴٪ قرار دارد. بعد از آن، المسند الشاشی با ۸۳٪ و سپس ملاحم ابن منادی که به صورت تک نگاری می‌باشد، با فراوانی ۷۷٪ قرار دارد که افزایش چشمگیری را نشان می‌دهد. سپس با یک کاهش محسوس، صحیح ابن حبان، با فراوانی ۲۵٪ قرار دارد. اما بعد از آن شاهد افزایش روایات مرتبط با نام و القاب آن حضرت، به فراوانی ۷۶٪ در کتاب المعجم الکبیر طبرانی هستیم و سپس المعجم الاوسط طبرانی با ۴۲٪ فراوانی، کاهش را نشان می‌دهد.

نمودار شماره ۲: نام و لقب حضرت مهدی علیه السلام در کتاب‌های حدیثی قرن چهارم هجری

نام کتاب	المسند ابویعلی (م ۳۰۷ق)	المسند شاشی (م ۳۳۵ق)	ملاحم ابن منادی (م ۳۳۶ق)	صحیح ابن حبان (م ۳۵۴ق)	المعجم الکبیر طبرانی (م ۳۶۰ق)	المعجم الاوسط	المعجم الصغیر طبرانی	مسند الشامیین طبرانی	سنن دارقطنی (م ۳۸۵ق)	جمع کل	تعداد احادیث	فراوانی نسبت به احادیث قرن
مهدی	۱	-	۲۵	-	۴	۷	۱	۲	۱	۱	۳۳	۲۸٪
همنام پیامبر	-	۵	۹	۲	۱۸	۳	۱	-	-	-	۳۸	۳۲٪
سایر القاب	-	-	۹	-	-	-	-	-	-	۹	۵	۴٪
جمع کل	۱	۵	۴۳	۲	۲۲	۱۰	۲	۲	۱	۸۸	۷۶	-

این درصدها از تقسیم تعداد احادیث ذکر شده در جدول، بر تعداد کل احادیث مهدوی

گزینش شده در این قرن (۱۱۸ حدیث) به دست آمده است. گفتنی است که ابن منادی در الملاحم از قول مردی از انصار به نام «موسی بن هاشم» آورده است: «هر کس خدا را اطاعت کند، هادی مهدی است؛ من عمل بطاعة الله فهو هاد مهدی» (ابن منادی، ۱۴۱۸: ۲۵۵-۲۵۷، ح ۱۱/۲۰۶) و سپس به تفسیر و توضیح مهدی پرداخته است؛ اما مؤلف ارتباط این تفسیر را با موضوع مهدویت بیان نمی‌کند! المعجم الاوسط نیز حضرت عیسی علیه السلام را امام مهدی می‌خواند... «ثم ينزل عيسى بن مريم مصدقا بمحمد صلى الله عليه وآله و على ملته مات اماما مهديا...» (طبرانی، ۱۴۰۵، ج ۵: ۲۷، ح ۴۵۸۰) که مراد معنای لغوی آن است. در بین کتاب‌های این قرن نیز تنها کتابی که القاب منحصر به فردی را برای مهدی بیان کرده است، الملاحم ابن منادی است که با سایر جوامع روایی همخوانی ندارد.

۳. منابع حدیثی قرن پنجم هجری

کتاب‌های حدیثی و در دسترس قرن پنجم، ۵ تألیف است که ابتدا به معرفی اجمالی آن‌ها پرداخته، سپس آن‌ها را تحلیل محتوایی می‌کنیم:

۱-۳. «المستدرک علی الصحیحین» حاکم نیشابوری (۳۲۱ - ۴۰۵ ق): محمد بن عبدالله بن محمد بن حمدونه، معروف به حاکم نیشابوری، بیش از دوهزار شیخ داشته که از آن‌ها حدیث شنیده است (ذهبی، ۱۴۱۳، ج ۱۷: ۱۶۳). او را ثقه، واسع العلم (همان: ۱۶۵)؛ اما متهم به تشیع (همان: ۱۷۱)؛ سمعانی، ۱۳۸۳، ج ۲: ۴۰۲؛ خطیب بغدادی، ۱۴۱۷، ج ۳: ۹۴) معرفی کرده‌اند. المستدرک از آثار مهم حاکم نیشابوری است که به نقل روایاتی پرداخته است که طبق شرط مسلم و بخاری، یا یکی از آن‌ها صحیح بوده؛ ولی آن‌ها را در کتاب‌های خود نیاورده‌اند. وی ضمن این تألیف، ۸ هزار و ۹۸۳ روایت فقهی و اعتقادی را نگارش کرده است. نتیجه جست‌وجو و مرور تمام مجلدات المستدرک، نشان می‌دهد که ۲۳ حدیث درباره حضرت مهدی علیه السلام در این کتاب موجود است.

۲-۳. «ذکر اخبار اصبهان» ابو نعیم اصفهانی (۳۳۶ - ۴۳۰ ق): ابو نعیم، احمد بن عبدالله بن احمد اصفهانی شیخ الاسلام (ذهبی، ۱۴۱۳، ج ۱۷: ۴۵۴) و از بزرگان محدثین و مورد

وثوق (ابن خلکان، ۱۹۷۲، ج ۱: ۹۱) است که حفاظ دنیا به سویش سفر کرده و به نوبت به حضورش می‌رسیدند (ذهبی (تذکره)، ۱۴۱۳، ج ۳: ۱۹۶). کتاب ذکر اخبار اصبهان یکی از آثار اوست که تألیف آن در حدود سال‌های ۴۱۹ - ۴۲۰ هجری به پایان رسیده (ابونعیم اصفهانی، ۱۳۷۷: ۴۹) و شامل اسامی محدثان و عالمانی است که در اصفهان می‌زیسته، یا مدتی در این دیار به تعلیم و تعلم مشغول بوده‌اند. (محمد حسین ریاحی، ۱۳۷۷: ۳۴). ذیل نام هر یک از محدثان، یک یا چند حدیث از وی نقل کرده است. این اثر شامل دو هزار و ۷۱۶ حدیث بوده که از این تعداد، ۱۰ حدیث در موضوع مهدویت است.

۳-۳. «حلیه الاولیاء و طبقات الاصفیاء» ابو نعیم اصفهانی (۳۳۶ - ۴۳۰ ق): همان‌گونه که از نام کتاب پیداست، موضوع کتاب درباره زهاد، عابدان و صالحان است که در ذیل نام هر یک از آنان، یک یا چند حدیث از وی را با سند کامل نقل می‌کند. مجموع احادیث این کتاب به ۱۵ هزار و ۲۰۰ می‌رسد که ۷ عدد از آن‌ها در خصوص مهدویت است.

۳-۴. «الاربعون حدیثاً فی المهدی» ابو نعیم اصفهانی (۳۳۶ - ۴۳۰ ق): این اولین کتاب حدیثی اهل سنت است که اختصاصاً در موضوع مهدویت نگاشته شده و ضمن آن ۴۰ روایت در این باب نقل شده است.

۳-۵. «السنن الواردة فی الفتن و غوائلها»، ابو عمرو الدانی (۳۷۱ - ۴۴۲ ق): عثمان بن سعید بن عمر الاموی، معروف به ابو عمرو الدانی، از بزرگان در علم قرآن و حدیث شمرده شده (ذهبی، ۱۴۱۳، ج ۳: ۲۱۲) و کتاب «السنن» وی در موضوع حوادث و اتفاقات آینده به رشته تحریر درآمده است. احادیث کتاب به ۷۲۶ عدد می‌رسد که ۵۸ حدیث از آن‌ها در خصوص حضرت مهدی علیه السلام است.

بنابراین، در قرن پنجم، تعداد ۵ کتاب حدیثی با ۲۷ هزار و ۶۶۵ روایت از اهل سنت در دسترس است که از این تعداد، ۱۳۸ حدیث، از ۲۲ ناقل حدیث، در خصوص حضرت مهدی علیه السلام سخن گفته است. داده‌ها (جدول شماره ۳) نشان می‌دهد که ۱۰۱ روایت، معادل ۷۳٪ کل روایات کتاب‌های این قرن (۱۳۸ حدیث)، به نام و القاب آن حضرت پرداخته که از این مقدار، ۷۶ حدیث (معادل ۵۵٪ احادیث کتاب‌های این قرن) به لقب مهدی تصریح کرده

(حاکم نیشابوری، ۱۴۲۷، ج ۸: ۳۰۹۹، ح ۸۶۷۰؛ ابو نعیم احمد اصفهانی، بی تا، ج ۱: ۸۴؛ ابو نعیم احمد اصفهانی، ۱۴۳۱، ج ۳: ۱۷۷؛ ابو نعیم احمد اصفهانی، ۱۴۳۲: ۴۴، ج ۴ و ابوعمر و الدانی، عثمان بن سعید، ۱۴۱۸، جزء پنجم: ۱۵۶، ح ۵۶۵) همچنین حدود ۲۱ روایت معادل ۱۵٪ به همنامی آن حضرت با پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و سلم اشاره کرده (حاکم نیشابوری، ۱۴۲۷، ج ۸: ۲۹۹۷، ح ۸۴۳۲؛ ابو نعیم احمد اصفهانی، بی تا، ج ۱: ۳۴۷؛ ابو نعیم احمد اصفهانی، ۱۴۳۱، ج ۵: ۷۵؛ ابو نعیم احمد اصفهانی، ۱۴۳۲: ۶۲، ح ۱۹ و ابوعمر و الدانی، عثمان بن سعید، ۱۴۱۸، جزء پنجم: ۱۵۴، ح ۵۵۶) و ۹ حدیث باقی مانده، معادل ۶٪، سایر القاب آن حضرت را بیان کرده‌اند. با بررسی کتاب‌های حدیثی این قرن و روایات مربوط به نام و القاب حضرت مهدی علیه السلام مشخص می‌شود که در ابتدا حاکم نیشابوری ۶۵٪ احادیث کتاب خود را به این موضوع اختصاص داده است. بعد از آن، نقل این روایات رو به کاهش گذاشته و در کتاب ذکر اخبار اصبهان به ۹٪ احادیث رسیده است. سپس به شکل محسوسی روندی صعودی به خود گرفته و در کتاب حلیه الاولیاء و طبقات الاصفیاء به بالاترین مقدار در این قرن رسیده است (یعنی ۸۶٪ روایات انتخابی آن در خصوص این موضوع). اما دوباره سیر نزولی پیدا کرده است؛ ضمن این که ۷۰٪ روایات الاربعون حدیثا فی المهدی، درباره نام و القاب آن حضرت بوده؛ اما دوباره شاهد افزایش این فراوانی در کتاب السنن الواردة فی الفتن هستیم که با ۷۴٪ روایات، روندی صعودی را نشان می‌دهد.

جدول شماره ۳: نام و لقب حضرت مهدی علیه السلام در کتاب‌های حدیثی قرن پنجم هجری

نام کتاب	المستدرک علی الصحیحین حاکم (م ۴۰۵ق)	ذکر اخبار اصبهان اصفهانی (م ۴۳۰ق)	حلیه الاولیاء و طبقات الاصفیاء	الاربعون حدیثا فی المهدی	السنن الواردة فی الفتن الدانی (م ۴۴۲ق)	جمع کل	تعداد احادیث	فراوانی نسبت به احادیث قرن
مهدی	۱۴	۴	۵	۲۳	۳۱	۷۷	۷۰	۵۰٪
همنام پیامبر <small>صلی الله علیه و آله و سلم</small>	۱	۴	۱	۶	۹	۲۱	۲۱	۱۵٪
سایر القاب	۱	۱	۱	۱	۷	۱۱	۱۰	۷٪
جمع کل	۱۶	۹	۷	۳۰	۴۷	۱۰۹	۱۰۱	۷۳٪

ابونعیم اصفهانی کنیه حضرت را «اباعبدالله» (ابونعیم اصفهانی، ۱۴۳۲: ۶۳، ح ۲۰) ذکر

می‌کنند که تازگی دارد. نکته قابل تذکر این‌که کنیه محمد بن عبدالله (نفس زکیه) نیز «ابا عبدالله» بوده است (ابوالفرج اصفهانی، بی‌تا: ۲۰۶) که بر وی نیز قابل تطبیق می‌باشد. همچنین نخستین بار واژه «قائم» (ابونعیم اصفهانی، ۱۴۳۱، ج ۳: ۱۸۴) در کتاب‌های حدیثی این قرن، در کتاب حلیه الاولیاء و طبقات الاصفیاء آمده است که واژه‌ای شیعی درباره امام عصر علیه السلام قلمداد می‌شود.

در این قرن نیز کتاب تک نگاری «السنن الواردة فی الفتن» الدانی، نام و القاب منحصر به فردی را نقل کرده است که با سایر کتب حدیثی هم خوانی ندارد. در این کتاب، نام مهدی «احمد بن عبدالله» (ابوعمر و الدانی، ۱۴۱۸، ج ۵: ۱۶۸، ح ۵۹۷) ذکر شده است!

در باب وجه تسمیه مهدی در کتاب‌های این قرن، یک حدیث در کتاب المستدرک علی الصحیحین، از قول محمد بن حنفیه آمده است: «مهدی کسی است که خدا او را هدایت کند؛ إِنَّمَا الْمَهْدِيُّ مَنْ هَدَى اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ» (حاکم نیشابوری، ۱۴۲۷: ۱۷۶۶، ح ۴۷۰۱). این‌جا معنای لغوی را توضیح می‌دهد؛ اما در خصوص معنای اصطلاحی مهدی، فقط یک روایت و آن هم در کتاب السنن الواردة فی الفتن آمده است:

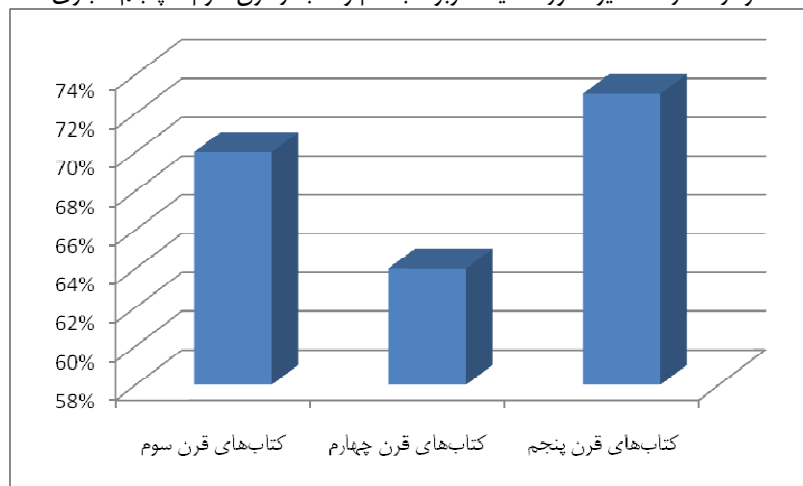
او را مهدی گویند؛ زیرا به کوهی از کوه‌های شام هدایت شده و اسفاری از تورات را استخراج کرده و با یهود احتجاج می‌کند. پس جماعتی از یهود مسلمان می‌شوند؛ إِنَّمَا سُمِّيَ الْمَهْدِيُّ لِأَنَّهُ يُهْدَى إِلَى جَبَلٍ مِنْ جِبَالِ الشَّامِ يَسْتَخْرِجُ مِنْهُ أَسْفَارًا مِنْ أَسْفَارِ التَّوْرَةِ فَيُحَاجُّ بِهَا الْيَهُودَ فَيَسْلِمُ عَلَى يَدَيْهِ جَمَاعَةٌ مِنَ الْيَهُودِ (الدانی عثمان بن سعید، ۱۴۱۸ جزء پنجم: ۱۵۹، ح ۵۸۷).

نمودار سیر تطور شناسه‌های حضرت مهدی علیه السلام، در طی قرن سوم تا پنجم هجری

با مقایسه احادیث مربوط به نام و لقب حضرت مهدی علیه السلام در کتاب‌های حدیثی این سه قرن، مشاهده می‌شود که این احادیث فراز و نشیبی محسوسی داشته و دارای سیر تطور معناداری است. حاصل آن‌که بررسی رجال ناقل این احادیث معلوم می‌کند تعداد راویان احادیث انتخابی در کتاب‌های قرن سوم، ۴۶ نفر هستند در حالی که این رقم در کتاب‌های قرن چهارم و پنجم به ترتیب ۱۷ و ۲۲ مورد است. علتش آن است که کتاب‌های حدیثی قرن چهارم و پنجم،

روایات صحابه را کم تر نقل می کردند و سعی بیش تر بر نقل احادیث نبوی بوده است. لذا رجال این کتابها نسبت به کتابهای حدیثی قرن سوم، کمیت پایین تری دارند. از سوی دیگر، در منابع اهل سنت پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله در مقایسه با سایر ناقلان حدیث، کم تر به شناسه ها و نام و القاب حضرت مهدی علیه السلام اشاره کرده اند و بیش تر در صدد بیان سایر ریز موضوعات مهدوی، همچون انتساب به اهل بیت، بیان جایگاه، صفات و ویژگی ها، تشکیل حکومت و اقدام های حضرت مهدی علیه السلام بوده اند. لذا در نمودار سیر تطور شناسه های حضرت مهدی علیه السلام در کتاب های حدیثی این سه قرن (نمودار شماره ۱) شاهد هستیم که احادیث کتاب های قرن پنجم هجری، با ۷۳٪، بیش ترین فراوانی را به خود اختصاص داده اند که حاکی از اهتمام مولفان کتاب های قرن پنجم جهت شناسایی و معرفی حضرت مهدی علیه السلام می باشد. البته تألیفات تک نگاری، بیش ترین تأثیر را بر این افزایش دارا بوده است. بعد از آن، کتاب های قرن سوم با ۷۰٪ فراوانی قرار دارد و در نهایت کتاب های قرن چهارم با فراوانی ۶۴٪ کم ترین مقدار را داراست. نمودار شماره ۱ نشان دهنده این سیر تطور و فراز و نشیب در عنوان «شناسه های حضرت مهدی علیه السلام» در بین روایات اهل سنت در بازه زمانی قرن سوم تا پنجم هجری است:

نمودار شماره ۱: سیر تطور احادیث مربوط به نام و لقب از قرن سوم تا پنجم هجری

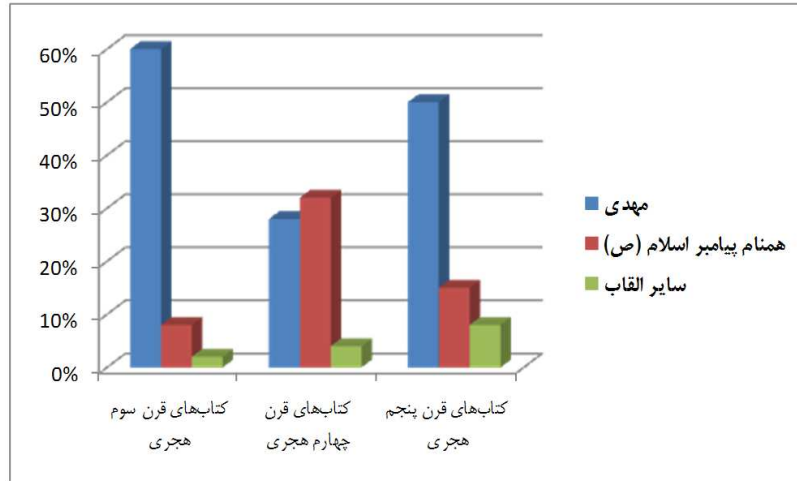
همچنین با مرور روایات مربوط به «شناسه های حضرت مهدی علیه السلام» در کتاب های حدیثی این سه قرن و بررسی آن ها در قالب سه شاخص «مهدی»، «همنامی با پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله» و

سایر القاب آن حضرت و مطالعه سیر تطور آن‌ها، مشخص گردید عنوان «مهدی» با ۶۰٪ و ۵۰٪ در قرن سوم و پنجم هجری، از عنوان «همنامی با پیامبر اسلام ﷺ» بالاتر قرار داشته؛ در حالی که این روند در قرن چهارم عکس می‌باشد؛ یعنی عنوان «همنامی با پیامبر اسلام ﷺ» با ۳۲٪ از عنوان «مهدی» بالاتر بوده است که نشان می‌دهد پیامبر اکرم ﷺ از بین این دو عنوان، همنامی با خودشان، یعنی عبارت «یواطئ اسمه اسمی» را بیش‌تر از عنوان «مهدی» ذکر کرده‌اند و کم‌تر به این شناسه (مهدی) پرداخته‌اند. همچنین «همنامی با پیامبر اسلام ﷺ» در کتاب‌های حدیثی قرن چهارم (با ۳۲٪) از کتاب‌های حدیثی قرن سوم، با ۸٪ و قرن پنجم، با ۱۵٪ بالاتر قرار گرفته است. این نیز گویای آن است که در قرن چهارم به دلیل نقل بیش‌تر روایات از پیامبر اسلام ﷺ، نسبت به دو قرن سوم و پنجم هجری، «همنام بودن با پیامبر ﷺ» با فراوانی بیش‌تری ذکر شده است.

اما سایر القاب آن حضرت از قرن سوم تا پنجم هجری روندی صعودی را نشان می‌دهد. به عبارت دیگر: این شناسه در کتاب‌های حدیثی قرن سوم، ۲٪ روایات انتخابی را به خود اختصاص داده، که این شناسه در قرن چهارم، به ۴٪ و در قرن پنجم، به ۸٪ می‌رسد. همان‌طور که بیان شد، این روند صعودی متأثر از تک‌نگاری‌های موجود در این سه قرن و شیوه نگارش آن‌هاست.

در ذیل، سیر تطور شناسه‌های حضرت مهدی ﷺ با تکیه بر سه عنوان «مهدی»، «همنامی با پیامبر» و سایر القاب در کتاب‌های حدیثی قرن سوم تا پنجم هجری به شکل نمودار درصد فراوانی آمده است:

نمودار ۲: سیر تطور شناسه‌های حضرت مهدی علیه السلام در کتاب‌های حدیثی قرن سوم تا پنجم هجری

همچنین با توجه به تأثیر محسوس تک‌نگاری‌ها بر تغییر فراوانی احادیث، عناوین سه‌گانه مهدی، همنام بودن با پیامبر و سایر القاب را به تفکیک در تک‌نگاری‌ها، جوامع حدیثی و مجموع کتاب‌های حدیثی، مقایسه کردیم. در این سیر مشاهده شد ۲۵۷ حدیث، معادل ۶۶٪ کل احادیث گزینش شده در این تحقیق (۶۰۲ حدیث)، به عنوان «مهدی» اشاره داشته‌اند؛ در حالی که این مقدار در بین جوامع حدیثی، بدون لحاظ تک‌نگاری‌ها، ۵۶ روایت، معادل ۲۶٪ کل احادیث کتاب‌هاست که کاهش محسوسی را نشان می‌دهد. در مقابل، عنوان «همنام بودن با پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم»، در تک‌نگاری‌ها ۳۳ حدیث، معادل ۸٪ کل روایات و در جوامع حدیثی ۵۳ روایت، معادل ۲۴٪ کل روایات را تشکیل می‌دهد که شاهد روند افزایش سه‌برابری در جوامع حدیثی می‌باشیم. اما سایر القاب در تک‌نگاری‌ها، ۲۲ حدیث، معادل ۶٪ کل روایات و در جوامع حدیثی، ۵ حدیث، معادل ۲٪ کل روایات است که روند کاهشی را بیان می‌کند. بنابراین، تک‌نگاری‌ها علاوه بر این که از حیث رقم، بر افزایش تعداد احادیث و کتاب‌ها، تأثیر محسوسی داشته‌اند، در مقایسه با جوامع حدیثی عدم تناسبی را در گزارش از «شناسه‌های حضرت مهدی علیه السلام» نمایان می‌سازند. در ذیل نمودار مقایسه عناوین سه‌گانه در تک‌نگاری‌ها، جوامع حدیثی و کل کتاب‌های حدیثی آمده است:

جدول شماره ۴: مقایسه «شناسه‌های حضرت مهدی (عج)» در تک نگاری‌ها،

جوامع حدیثی و مجموع کتاب‌های حدیثی قرن سوم تا پنجم هجری.

عنوان	تک نگاری‌ها		جوامع حدیثی		مجموع کتاب‌های حدیثی	
	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
مهدی	۲۵۷	%۶۶	۵۶	%۲۶	۳۱۳	%۵۲
همنام پیامبر ﷺ	۳۳	%۸	۵۳	%۲۴	۸۶	%۱۴
سایر القاب	۲۲	%۶	۵	%۲	۲۷	%۴
جمع کل	۳۱۲	%۸۰	۱۱۴	%۵۲	۴۲۶	%۷۰

نتیجه گیری

بحث مهدویت از اصالت ویژه‌ای برخوردار است که در همان جوامع حدیثی اولیه بازتاب داشته و حتی پیش از آن در بین اصحاب و خواص جامعه در این خصوص گفت و گو و مباحثه می‌شده است.

در اکثر روایات مهدوی، به نام و القاب آن حضرت اشاره شده است که این مهم، از پی‌جویی محدثان و مؤلفان جوامع حدیثی به منظور شناخت و معرفی حضرت مهدی (عج) خبر می‌دهد.

همه کتاب‌ها به جز کتاب صحیح ابن حبان، به عنوان «مهدی» تصریح کرده‌اند. نام، لقب و کنیه حضرت مهدی (عج) با فراز و نشیب همراه بوده است. از نظر تعداد احادیث، کتاب‌های حدیثی قرن سوم با ۲۴۴ حدیث در خصوص نام، لقب و کنیه حضرت مهدی (عج) بالاترین عدد را به خود اختصاص داده است. بعد از آن، کتاب‌های حدیثی قرن پنجم، با ۱۰۱ حدیث و کتاب‌های حدیثی قرن چهارم، با ۷۶ حدیث در رتبه‌های بعدی قرار دارند. به عبارت دیگر: از حجم و کمیت احادیث در قرن چهارم کاسته شده است؛ اما در ادامه با افزایش کمیت احادیث مواجه هستیم.

نوسان و تطور شناسه حضرت مهدی (عج) چنین است: ۷۰٪ روایات کتاب‌های حدیثی قرن سوم، بدین موضوع اشاره کرده‌اند؛ ولی در احادیث کتاب‌های قرن چهارم این فراوانی به

پایین‌ترین مقدار در بین کتاب‌های این سه قرن، (۶۴٪) می‌رسد؛ اما در احادیث کتاب‌های قرن پنجم، بازتاب و افزایش بیش‌تری را شاهد هستیم؛ زیرا این فراوانی در کتاب‌های حدیثی قرن پنجم، به ۷۳٪ می‌رسد.

اهتمام مؤلفان کتاب‌های حدیثی قرن پنجم هجری، به موضوع شناسه‌های حضرت مهدی علیه السلام، در مقایسه با قرن‌های سوم و چهارم بیش‌تر بوده است.

کتاب‌های جوامع حدیثی در موضوع «شناسه‌های حضرت مهدی علیه السلام»، تقریباً هماهنگ و هم‌نوا می‌باشند؛ ولی تک‌نگاری‌هایی که به پیشگویی‌ها و حوادث آخر الزمان پرداخته‌اند؛ خصوصاً الفتن ابن حماد و الملاحم ابن منادی، با بیان مصادیقی که از احادیث برنیامده‌اند؛ سبب زاویه پیدا کردن این موضوع با گزارش‌های سایر کتاب‌های حدیثی شده‌اند. لذا برای فهم بهتر و شناخت دقیق‌تر این موضوع، مناسب است این تک‌نگاری‌ها به صورت مستقل از جوامع حدیثی مورد مطالعه و تحقیق قرار گیرند.

منابع

١. ابن ابی شیبہ، عبدالله بن محمد (١٤٢٨ق). *المصنف فی الآثار و الاحادیث*، تحقیق: استاد سعید لحام، بیروت، دارالفکر.
٢. _____ (١٩٩٧م). *المسند*، المحقق: عادل بن یوسف العزازی و أحمد بن فرید المزیدی، ریاض، دار الوطن.
٣. ابن حبان، محمد بن احمد (١٤١٨ق). *صحیح*، ترتیب کتاب از امیر علاء الدین علی بن بلبان فارسی، تحقیق: شعیب ارنؤوط، بیروت، مؤسسه الرساله.
٤. ابن حماد، حافظ نعیم بن حماد (١٤٢٤ق). *الفتن*، تحقیق: ابو عبدالله ایمن محمد محمد عرفه، بی جا، انتشارات مکتبه الحیدریه.
٥. ابن حنبل، احمد (١٤١٤ق). *مسند*، تصحیح: صدقی محمد جمیل عطار، بیروت، دارالفکر.
٦. ابن خلکان، أبو العباس شمس الدین أحمد أبی بکر (١٩٧٢م). *وفیات الاعیان و انباء انباء الزمان*، محقق: احسان عباس، بیروت، دار صادر.
٧. ابن سعد، أبو عبد الله محمد بن سعد (١٩٦٨م). *الطبقات الکبری*، محقق: احسان عباس، بیروت، دار صادر.
٨. ابن ماجه، حافظ ابو عبدالله محمد بن یزید قزوینی (١٤٢٤ق) *سنن*، تحقیق: یوسف الحاج احمد، دمشق، مکتبه ابن حجر.
٩. ابن منادی، حافظ احمد بن جعفر (١٤١٨ق). *الملاحم*، تحقیق: شیخ عبدالکریم عقیلی، قم، دارالسیره.
١٠. ابو عمرو الدانی، عثمان بن سعید (١٤١٨ق). *السنن الوارده فی الفتن*، تحقیق: ابو عبدالله محمد حسن محمد حسن اسماعیل الشافعی، مشهور به محمد فارس، بیروت، دارالکتب العلمیه.
١١. ابی داود، سلیمان بن اشعث سجستانی ازدی (١٤١٨ق). *کتاب السنن*، تعلیق: عزت عبید دعاس و عادل سید، بیروت، دار ابن حزم.
١٢. اصفهانی، ابو نعیم احمد (١٤٣٢ق). *الاربعون حدیثا فی المهدی*، تحقیق: علی جلال باقر، بیروت، مؤسسه آل البيت علیه السلام لاحیاء التراث.
١٣. _____ (١٤٣١ق). *حلیه الاولیاء و طبقات الاصفیاء*، تحقیق: مصطفی عبدالقادر عطا، بیروت، دارالکتب العلمیه.
١٤. _____ (بی تا). *ذکر اخبار اصبهان*، قاهره، دارالکتب الاسلامی.
١٥. _____ (١٣٧٧). *ذکر اخبار اصفهان*، ترجمه: نورالله کسای، تهران، انتشارات سروش.
١٦. البیان سرکیس، یوسف، (١٤١٠ق). *معجم المطبوعات العربیه*، قم، بهمن.
١٧. بزّار، أبو بکر أحمد بن عمرو (٢٠٠٩ م). *البحر الزخّار، المعروف بمسند البزار*، محقق: محفوظ الرحمن زین الله، المدینة المنورة، مکتبه العلوم و الحكم.

۱۸. ترمذی، ابو عیسی محمد بن عیسی (۱۴۲۰ق). *الجامع الصحیح*، لبنان، بیت الافکار الدولیه.
۱۹. حاج منوچهری، فرامرز (۱۳۸۷). *دانشنامه جهان اسلام*، زیر نظر غلامعلی حداد عادل، تهران، انتشارات بنیاد دائره المعارف اسلامي.
۲۰. حاکم نیشابوری، ابو عبدالله محمد بن عبدالله (۱۴۲۷ق). *المستدرک علی الصحیحین*، تحقیق: حمدی دمردش محمد، بیروت، المكتبة العصریه.
۲۱. خطابی بُستی، ابو سلیمان حمد بن محمد (۱۳۵۲ق). *معالم السنن*، حلب، چاپ محمد راغب طبخ.
۲۲. خطیب بغدادی، احمد بن علی (۱۴۱۷ق). *تاریخ بغداد*، تحقیق عبدالقادر عطا، بیروت: دارالکتب العلمیه.
۲۳. دارقطنی أبو الحسن علی بن عمر (۱۴۲۴ق)، *السنن*، محقق: شعیب الارنؤوط، حسن عبد المنعم شلبي، عبد اللطیف حرز الله، أحمد برهوم، مؤسسة الرسالة.
۲۴. ذهبی، شمس الدین محمد بن احمد (۱۴۱۳ق). *سیر اعلام النبلاء*، بیروت، موسسه الرساله.
۲۵. _____ (۱۴۱۳ق). *تذکره الحفاظ*، بیروت، دار احیاء التراث العربی.
۲۶. ریاحی، محمد حسین، ابونعیم اصفهانی (پاییز و زمستان ۱۳۷۷). *جایگاه «ذکر اخبار اصفهان» و اولین ترجمه آن*، مجله: فرهنگ اصفهان، ش ۹ و ۱۰.
۲۷. سمعانی عبدالکریم (۱۳۸۳ق). *الانساب*، به کوشش عبدالرحمان بن یحیی معلمی یمانی، حیدرآباد دکن.
۲۸. الشاشی، أبو سعید الهیثم بن کلیب (۱۴۱۰ق). *المسند*، محقق: د. محفوظ الرحمن زین الله، المدینة المستوره، مكتبة العلوم والحکم.
۲۹. صبحی صالح (۱۳۷۹ق). *علوم الحديث و مصطلحه*، دمشق، عرض و دراسة.
۳۰. صنعانی، أبو بكر عبد الرزاق بن همام (۱۴۲۳ق). *المصنف*، محقق: استاد نظیر ساعدی، بیروت، دار احیاء التراث العربی.
۳۱. طبرانی، ابوالقاسم سلیمان بن احمد (۱۴۳۰ق). *المعجم الكبير*، تحقیق: حمدی عبدالمجید سلفی، بیروت، دار احیاء التراث العربی.
۳۲. _____ *المعجم الاوسط*، ریاض، مكتبة المعارف.
۳۳. _____ *المعجم الصغير*، تصحیح: عبد الرحمن محمد عثمان، بی جا، المكتبة السلفیه.
۳۴. _____ (۱۴۰۵ق). *مسند الشاميين*، محقق: حمدی بن عبدالمجید السلفی، بیروت، مؤسسة الرسالة.
۳۵. موصلی، حافظ ابویعلی احمد بن علی (۱۴۲۲ق). *مسند*، تحقیق: ظهیرالدین عبدالرحمن، بیروت، دارالفکر.
۳۶. هیئة العلمیة فی مؤسسة المعارف الاسلامیة (۱۴۲۸ق). *معجم احادیث الامام المهدی*، قم، انتشارات مسجد جمکران.
۳۷. یاقوت حموی، شهاب الدین ابو عبد الله یاقوت بن عبد الله (۱۹۹۵م). *معجم البلدان*، بیروت، دار صادر.

